

Висновки. Таким чином, узагальнимо, що технічні та гіпермедійні можливості впевнено торують шлях для впровадження в усіх сферах сучасного життя. Розуміння важливості впливу глобалізаційних процесів на всі без винятку галузі людської діяльності зумовлює необхідність вивчення сучасних можливостей медіапростору. Це – нова якість світогляду особистості, в основу якої покладено розуміння важливої ролі інформації та інформаційних процесів у житті сучасного людського суспільства загалом і діяльності окремої людини зокрема.

На нашу думку, сучасна освіта висуває високі вимоги до педагога, тому питання формування його інформаційної культури в різних напрямках професійного розвитку завжди на часі, а інноваційні перетворення, пов'язані із застосуванням технічних та гіпермедійних можливостей, – важлива складова діяльності сучасного закладу освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Биков В. Ю. Інформаційне забезпечення навчального процесу: інноваційні засоби і технології / В. Ю. Биков, О. О. Гриценчук. – К. : Атіка, 2005. – 252 с.
2. Гендина Н. И. Основы информационной культуры / Н. И. Гендина // Основы информационной культуры : сб. метод. материалов. – Кемерово, 1999. – С. 6–7.
3. Горобец С. Н. Использование компьютерно ориентированных технологий обучения в высшей школе / С. Н. Горобец // «Информационно-техно-

гическое обеспечение образовательного процесса современного университета» : сб. докл. междунар. интернет-конф. (Минск, 1–30 ноября 2013 г.). – Минск : Изд-во БГУ. – С. 44–56.

4. Эпштейн В. Л. Введение в гипертекст и гипертекстовые системы [Электронный ресурс] / В. Л. Эпштейн. – Режим доступа : <http://www.ipu.rssi.ru/publ/epstn.htm>.

5. Коджаспирова Г. М. Педагогика / Г. М. Коджаспирова. – М. : КНОРУС, 2010. – 744 с.

6. Лист МОНмолодьспорт від 24.06.11 №1/9-493 «Щодо організації навчання вчителів з використання інформаційно-комунікаційних технологій» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/19837/.

7. Освітнє середовище для підготовки майбутніх педагогів засобами ІКТ: [монографія] / [Р. С. Гуревич, Г. Б. Гордійчук, Л. Л. Коношевський та ін.] ; за ред. проф. Р. С. Гуревича. – Вінниця : ФОП Рогальська І. О., 2011. – 348 с.

8. Шершньова О. В. Специфіка інтерпретації поняття «гіпертекст» та його основних характеристик у сучасному науковому просторі [Електронний ресурс] / О. В. Шершньова // Культура і соціальні комунікації. – Режим доступу : <http://naub.org.ua/>

9. Шилова О. Н. Информационная культура в профессиональной подготовке современного педагога / О. Н. Шилова // Наука и школа. – 1999. – С. 35–40.

Дата надходження до редакції: 16.05.2018 р.

УДК 37.091.212-047.22:159.955-028.43

Надія ШМИРУК,
методист кабінету координації
методичної роботи Рівненського ОІППО

ФОРМУВАННЯ КЛЮЧОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ УЧНІВ ШЛЯХОМ ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ

У статті окреслено формування ключових компетентностей учнів за допомогою технологій розвитку критичного мислення. Підкреслено важливість вироблення компетентностей на уроках. Представлено власне бачення автора щодо застосування методів і прийомів розвитку критичного мислення.

Ключові слова: формування ключових та предметних компетентностей, прийоми та методи технологій критичного мислення.

В статті дана характеристика формуванню ключових компетентностей учасників з допомогою технологій розвитку критичного мислення. Підкреслена важливість вироблення компетентностей на уроках.

Представлено авторское видение применения методов и приемов развития критического мышления.

Ключевые слова: формирование ключевых и предметных компетенций, приемы и методы технологии критического мышления.

The article deals with the formation of key competencies of students through the development of critical thinking technology, where the author emphasizes the importance of developing competencies in the classroom and presents his own vision of the application of methods and techniques.

Key words: the formation of key and substantive competencies, methods and techniques of critical thinking technology.

Постановка проблеми. У Концепції Нової української школи зазначається, що формування основних груп компетентностей та розвиток критичного мислення є наскрізним завданням навчально-виховного процесу. Нова українська школа покликана ефективно допомогти учневі розкрити та розвинути особистісний потенціал, сформувавши стійкі компетентності, необхідні для досягнення його життєвого успіху. Отже, сьогодні перед закладами загальної середньої освіти постає завдання виховання свідомої людини, з достатньо сформованими компетентностями, яка у майбутньому виконуватиме будь-які життєві та соціальні ролі, буде творцем власного життя.

Для освіти головним стало перенесення акцентів із процесу навчання на його результати, зокрема формування різних типів мислення учня, виховання не лише теоретика, а й практика, готового до життя в суспільстві, а не лише до здачі іспитів.

Для кожного учня існує щонайменше три причини, чому саме сьогодні необхідно розвивати критичне мислення:

1. Мова, що використовується людьми, часто є маніпулятивною, двозначною. Крім того, ми мислимо стереотипами і говоримо стереотипами.

2. Засоби масової інформації здебільшого контролюються або великими корпораціями, або політиками, які часто маніпулюють нашими думками. Сьогодні над нами прокочуються хвилі інформаційної війни і багато хто просто тоне в них.

3. Інтернет усе частіше стає для нас – представників комп'ютеризованого суспільства, основним джерелом інформації. Тому, якщо ми хочемо бути дійсно самостійними та успішними у своїй діяльності, необхідно навчитися критично мислити.

Нездатність відрізнити факти від недостовірної інформації, так само, як і нездатність знайти потрібну інформацію, – це наслідок недостатньої уваги до цих питань у закладах загальної середньої освіти. У зв'язку з цим критичне мислення та освітній процес, побудований на його засадах, протягом останніх 10 років стали основою освітніх реформ у провідних країнах Європи. Учені дослідили, що результатами навчання стають набуті учнями знання, вміння та навички, ціннісні орієнтації. Саме вони в сукупності й складають компетентність учня.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Актуальність проблеми розвитку компетентностей учнів шляхом використання прийомів розвитку критичного мислення зумовила появу значної кількості наукових публікацій. Наукову основу формування компетентності учнів досліджували: Д. Дьюї, А. Кроуфорд, Д. Макінстер, А. Хуторський, Л. Бугрин, С. Терно, Т. Гончарова, В. Власова. У світовій і вітчизняній психолого-педагогічній думці критичному мисленню присвятили свої дослідження Дж. Брунер, Л. Виготський, Д. Дьюї, Д. Клустер, А. Кроуфорд, М. Ліпман, Д. Макінстер, С. Метьюз, Р. Пауль, Ж. Піаже, В. Саул, Д. Халперн, М. Махмутов та ін. На сучасному етапі з'явилося чимало праць українських учених із проблеми формування критичного мислення учнів. Дослідженню даного питання приділяють значну увагу Т. Воропай, О. Марченко, О. Пометун, І. Сущенко, С. Терно, О. Тягло, Л. Терлецька, І. Бондарук та ін.

Мета статті – дослідити, як втілюється технологія критичного мислення на уроках, завдяки яким методам формуються ключові компетентності учнів.

Виклад основного матеріалу. Проблема розвитку ключових компетентностей, навичок критичного мислення в сучасних школярів – достатньо гостра на сьогодні. Як свідчать дослідження, переважна більшість учнів не володіють такими логічними операціями, як аналіз, синтез, класифікація, узагальнення, порівняння, логічність та системність, а найголовніше – самостійність. Ці вміння допомагають їм здобувати знання, виробляти особисте ставлення до подій, фактів, процесів та явищ, а також формувати компетентність.

Таким чином, *мобільність знань, гнучкість методів та критичність мислення* є формулою компетентності, а технологією розвитку критичного мислення – система діяльності, що сприяє цілеспрямованому розвитку ключових компетентностей учня, допомагає сформувати особистість:

- здатну критично сприймати думки інших, виявляти здатність прислухатися до цих думок, оцінювати й аналізувати їх із метою вирішення поставленої проблеми;

- компетентну, яка прагне до аргументації прийнятого нею рішення на основі життєвого досвіду, фактів із життя та знання справи;

- небайдужу до сприйняття подій, інтелектуально активну в різних життєвих ситуаціях, здатну зайняти активну позицію у конфронтаційних ситуаціях;

- наділену власною думкою, таку, що прислухається до критики на свою адресу, може протиставити свою думку думкам інших або не погодитися з групою;

- допитливу, здатну проникати в сутність проблеми, виявити глибину інформації;

- здатну до діалогу і дискусії, таку, яка вміє переконливо доводити свою позицію;

- чесну саму із собою, яка переборює сумніви та якою неможливо маніпулювати.

Розвинуте критичне мислення додає людині: відчуття свободи власної волі; сміливості приймати рішення; гнучкості та вміння адаптуватися до змін; урівноваженості та спокою. Людина, яка мислить критично, має більше шансів зрозуміти свої потреби та робити те, що не суперечать її внутрішнім переконанням, а відповідно – менше розчаровуватися у зробленому; протистояти інформаційному тиску, тобто не брати на віру все, що читаєш, а перевіряти, аналізувати й приймати зважені рішення; виявляти та протидіяти маніпуляціям; проявляти толерантність до думок інших.

Усі перераховані вище якості особистості можуть збагатити життя учня. Звісно, для їх досягнення потрібна щоденна практика для мислення, а також розвиток компетентностей. Тому відповідно до Закону України «Про освіту» визначено ключові компетентності нової української школи, якими має володіти учень після закінчення школи. Серед них: спілкування державною (і рідною в разі відмінності) мовою; спілкування іноземними мовами; математична компетентність; компетентності в природничих науках і технологіях; інформаційно-цифрова компетентність; уміння вчитися впродовж життя, соціальні та громадянські компетентності; підприємливість; загальнокультурна грамотність; екологічна грамотність і здорове життя [9, с. 15].

Під ключовими маються на увазі найбільш універсальні за характером і ступенем застосування компетентності, тобто компетентності надпредметні. В який спосіб випускник може набути цих компетентностей? Передусім, слід звернути увагу на об'ємні поняття набуття й опанування. Це не засвоєння, не вивчення, не пізнання, а насамперед – набуття й опанування, тобто компетентностей можна досягти лише власною активною та продуктивною діяльністю (і не лише навчальною), творчістю, особистим досвідом через пізнання соціального досвіду, його критичне осмислення, через неповторне особисте буття. Освітнє середовище має вибудовуватися таким чином, щоб заглибити дитину в ситуацію, яка сприятиме становленню ключових компетентностей. Також необхідно пам'ятати, що компетентності обов'язково пов'язані між собою. Опановуючи будь-який спосіб діяльності, учень здобуває досвід інтеграції різноманітних результатів освіти (знань, умінь, навичок, цінностей тощо) та постановки мети. Саме так відбувається усвідомлення процесу управління власною діяльністю – набуття компетентностей «для життя».

Кожна з компетентностей учнями набуватиметься послідовно, поступово, у ході вивчення різних предметів, на всіх етапах освіти. Будь-який шкільний предмет посідає особливе місце у навчанні та розвитку дитини, може надати учням знання про світобудову, розставити акценти на смислових та світоглядних аспектах, допомогти віднайти ціннісні орієнтири. Зважаючи на це, будь-яка шкільна дисципліна може стати дієвим засобом формування в дитині ключових компетентностей. При цьому корисне все, що допоможе дитині «зрозуміти – запам'ятати – засвоїти – збагатити власну ціннісну систему – стати компетентною». Отже, вчителів в роботі з учнями важливо дотримуватися принципу «від простого – до складного», щоразу усвідомлюючи, що будь-яка робота спрямована на формування важливих рис, умінь, навичок, які у своєму комплексі й складають поняття «компетентність».

Окрім того, кожен педагог має розвивати вміння учнів читати, працювати з додатковою літературою, розмірковувати, розмірковувати, аргументувати, висловлювати власну точку зору стосовно побаченого та почутого, проявляти ініціативу, робити вибір, критично аналізувати здобуту інформацію. Саме тому урок слід спроектувати таким чином, щоб основну роботу виконували учні, а вчитель при цьому виконував би в ролі фасилітатора (ведучого, головуєчого), провідника та спостерігача, який створює можливість для учнів застосувати набуті навички для побудови нових знань. Саме урок із використанням технології критичного мислення дає змогу досягти зазначених цілей. Застосування технології критичного мислення висуває певні вимоги щодо структури уроку.

Урок критичного мислення має певну структуру і складається з п'яти основних етапів:

1. Розминка – так званий організаційний момент, головне завдання якого – створення сприятливого психологічного клімату на уроці.

2. Обґрунтування навчання. Етап передбачає постановку мети уроку, розвиток внутрішньої мотивації до вивчення конкретної теми та предмета в цілому.

3. Актуалізація – етап відтворення знань, умінь, встановлення рівня досягнень із теми, потрібних для подальших етапів уроку; створення умов для самостійного здобування знань.

4. Усвідомлення змісту – етап ознайомлення з новою інформацією, аналізу, визначення особистого її розуміння; розвитку уміння працювати з інформацією, виділяючи головне, суттєве.

5. Рефлексія – етап, коли учень володіє новими ідеями, інформацією, знаннями; може використати ці знання; обмінюється знаннями з іншими учнями; дає оцінку та самооцінку власній діяльності на уроці [8, с. 38].

Критичне мислення формується та розвивається в ході опрацювання інформації, розв'язування задач, проблем, оцінки ситуацій, вибору раціональних способів діяльності. Зважаючи на це, такі уроки створюють плідні умови для формування компетентностей та розвитку критичного мислення. Якщо ж планувати урок із використанням доцільних методів та стратегій технології розвитку критичного мислення, то результат буде ще кращим. Саме методи та прийоми критичного мислення дають можливість учителю реалізувати основні завдання у формуванні ключових компетентностей сучасного учня, проте для формування критичного мислення вчитель має сам оволодіти новим мисленням, відповідним чином сприймаючи зміст програмового матеріалу. Доцільним при цьому є застосування на уроках інноваційних технологій, ігрових та проблемно-пошукових методів навчання, зорієнтованих на збудження інтересу до набуття знань, активне обдумування учнями проблемних ситуацій, а на цій основі – їх самостійне просування у засвоєнні нових знань.

Методи проблемного навчання (дослідницький, діалогічний, евристичний) пробуджують «дослідницький рефлекс». У процесі їх застосування найчастіше ставляться запитання «Чому...?», «Як...?», «А як би...?», «А якщо...?», а також використовуються інтерактивні методи, метод проектів тощо, коли учень повинен уміти виконати як просту, механічну роботу, так і складну, творчу. При цьому творчі види роботи – найважливіші, адже дитину в майбутньому чекає освоєння світу – не виконання вправи за зразком, а безперервна творчість, постійне розв'язання нестандартних завдань. Ще Сократ говорив: «Поставити дитину в безвихідь – означає поставити її у більш сильну позицію, саме тоді вона захоче дізнатися про щось нове й не може бути задоволеною, перебуваючи в стані незнання, вона неодмінно захоче вийти з такого стану, тобто – дізнатися» [5, с. 108].

Для формування інформаційно-цифрової компетентності на уроці можна використовувати такі види роботи, як складання презентацій, портфоліо, реалізація творчих проектів, казок, рольових ігор, вирішення суперечливих питань. При цьому в учнів розвивається комп'ютерна, бібліотечна грамотність, уміння збирати й осмислювати інформацію. Рольові ігри, інсценування казок, уривків, ток-шоу «За і проти», «Круглий стіл», дискусії, бесіди, дебати, зустрічі – це основа для формування соціальних та громадянських компетентностей.

Технологія критичного мислення є ефективною й у процесі формування комунікативної компетентності учнів, адже передбачає моделювання життєвих ситуацій, використання рольових ігор, які сприяють закріпленню навичок і вмінь, виробленню цінностей, створенню атмосфери співробітництва, взаємодії. Однак добирати й використовувати різноманітні види робіт слід з урахуванням змісту та мети уроку.

Пропонуємо прийоми та методи технології критичного мислення з метою формування та розвитку ключових та предметних компетентностей учнів у ході вивчення будь-якого предмета шкільного курсу, наводимо особливості й послідовність його проведення та докладний перелік компетентностей, які розвиває в учнів використання цього методу (прийому).

«Аналіз дилеми». Учні в колі обговорюють певну дилему, пропонують свої варіанти, що є результатом вільного вибору. Найвдалішими при цьому є завдання, що мають особистісний зміст (наприклад, на уроці суспільствознавства поставити 11-класникам таке запитання: «Чи мають громадяни сплачувати податки, якщо керівництво країни не здатне їх правильно розподілити?»).

Розвиває такі ключові компетентності:

- ціннісно-сміслові (вміння ухвалювати правильні рішення);
- громадянські (вміння активно, відповідально й ефективно реалізовувати права й обов'язки з метою розвитку демократичного суспільства);
- навчально-пізнавальні (вміння відрізнити факти від домислів, застосовувати різні методи пізнання, володіти вимірювальними навичками);
- соціальні (вміння продуктивно співпрацювати з партнерами в групі й команді, виконувати різні ролі й функції в колективі).

«Мудрі сови». Учням пропонують самостійно опрацювати текст підручника (індивідуально або в групах). Після цього вони отримують картки із конкретними запитаннями й завданнями з метою обробки представленої в тексті інформації.

Приклади таких завдань.

«Абетка» – знайдіть у тексті основні (нові) поняття і запишіть їх за абеткою.

«На що ви не чекали?» – оберіть із тексту нову інформацію, яка є для вас несподіваною, оскільки суперечить вашим очікуванням та уявленням.

«Найактуальніші новини» – запишіть ту інформацію, яка є для вас новою.

«Головна життєва мудрість» – висловіть основну думку тексту однією фразою (або з'ясуйте, яка з фраз кожного розділу є ключовим висловлюванням, які фрази є найсуттєвішими).

«Відоме та невідоме» – знайдіть у тексті відому та невідому для вас інформацію.

«Ілюстративне зображення» – проілюструйте основну думку тексту і, за потреби, свою реакцію на неї у вигляді схеми, малюнка, карикатури тощо.

«Повчальний висновок» – з'ясуйте, чи можна зробити з прочитаного такі висновки, які заслуговують на особливу увагу й гідні обговорення в межах загальної дискусії на уроці.

Після цього організовуємо обговорення результатів роботи. При цьому можна окреслити такі основні кроки: пошук додаткової інформації, домашні завдання для окремих учнів або груп школярів, обґрунтування нерозв'язаних проблем, визначення подальших етапів роботи.

Розвиває такі ключові компетентності:

- ціннісно-сміслові (вміння визначати життєві цінності й мету, усвідомлювати своє місце в соціумі, ухвалювати правильні рішення);
- загальнокультурні (вміння аналізувати й оцінювати досягнення національної та світової культури; орієнтуватися в культурному та духовному контексті сучасного суспільства; застосовувати методи самовиховання, орієнтовані на загальнолюдські цінності);
- навчально-пізнавальні (вміння відрізнити факти від домислів, застосовувати різні методи пізнання, володіння вимірювальними навичками);
- проектно-технологічні (вміння застосовувати знання, навички й особистий досвід у предметно-перетворювальній діяльності);
- особистісного самовдосконалення (навички фізичного, духовного, інтелектуального саморозвитку) [6, с. 15].

«Шість капелюхів мислення» (за Е. де Боно) – проста й ефективна система, що значно підвищує продуктивність праці. Мислення поділено на шість категорій, із кожною з яких співвіднесено метафоричний капелюх певного кольору. Коли обговорюється питання, кожен із присутніх застосовує до нього конкретний капелюх і всі мислять в одному напрямку.

Таблиця

Тема «Підсумкове заняття за твором Ж. Верна «П'ятнадцятирічний капітан»»

Колір капелюха	Функція капелюха	Відповідь
Білий	Яку інформацію отримано?	про морські подорожі, китобійний промисел, флору та фауну кількох континентів; торгівлю та боротьбу з нею; відомих мандрівників
Жовтий	Що в цьому позитивного?	хороший приклад того, як, не маючи умов і засобів, стати професійно освіченою людиною, виховати в собі цінні риси характеру: відповідальність, працьовитість, прагнення самовдосконалення, гуманізм
Чорний	Що в цьому негативного?	досвід унікальний, який зазвичай повторити неможливо; у позитивних героїв характери надто ідеальні; з літературної точки зору – забагато відступів, додаткової інформації
Червоний	Які викликає емоції, почуття?	захоплення позитивними героями. Осуд ганебних явищ – торгівлі людьми, яка в різних формах, на жаль, існує донині; жадібності людей, які заради грошей ладні скоїти будь-який злочин
Зелений	Які творчі ідеї пропонує?	учитися слід змалку, намагатися здобути якомога більше різних навичок і вмінь; спостерігати за природою – усе в житті може знадобитися; прагнути самовдосконалення
Синій	Яких висновків можна дійти?	життя сповнене неймовірних сюрпризів, тому варто бути готовим до них, не боятися труднощів, завжди бути вдячним тим, хто тебе любить і дбає про тебе

Кожен колір капелюха має свої функції: білий – факти; жовтий – символічне зображення оптимізму; чорний – застерігає і змушує мислити критично; червоний – почуття, ідеї й інтуїтивні прозріння; зелений – фокусування на творчості, нових можливостях та ідеях; синій – керування розумовими процесами, визначення висновків, яких можна дійти. Використання цього прийому дає змогу скоротити час вирішення проблеми на понад 40%, а також підвищити результативність діяльності.

Розвиває такі ключові компетентності:

- ціннісно-сміслові (вміння визначати життєві цінності й мету, усвідомлювати своє місце в соціумі, ухвалювати правильні рішення);
 - громадянські (вміння активно, відповідально й ефективно реалізовувати права й обов'язки з метою розвитку демократичного суспільства);
 - загальнокультурні (вміння аналізувати й оцінювати досягнення національної та світової культури);
 - інформаційно-комунікаційні (вміння використовувати інформаційно-комунікаційні технології та відповідні засоби для виконання особистісних і суспільно значущих завдань);
 - комунікативні (навички роботи в групі, володіння різними соціальними ролями);
 - міжпредметні естетичні (уміння виявляти естетичне ставлення до світу в різних сферах діяльності людини);
 - проектно-технологічні (вміння застосовувати знання, навички й особистий досвід у предметно-перетворювальній діяльності).
- Як приклад, пропонуємо застосування технології критичного мислення на уроці зарубіжної літератури у 6-му класі (*див. табл.*).

Висновки. Таким чином, саме технологія розвитку критичного мислення дозволяє максимально підвищити ефективність навчально-виховного процесу, дає можливість створити такі умови, коли всі учні залучаються до активної, творчої діяльності, процесу самонавчання, самореалізації, вчать спілкуватися,

співпрацювати, критично мислити, відстоювати свою позицію. Отже, технологія критичного мислення має неабиякий потенціал. Її реалізація створює оптимальні умови для формування ключових компетентностей учнів. Саме це завдання є найвідповідальнішим у роботі кожного вчителя, адже стосується життєвих навичок учнів, їх адаптації до життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Авдєєва І. М. Критичне мислення як системний фактор неперервної освіти / І. М. Авдєєва // Дайджест педагогічних ідей та технологій «Школа – парк». – К. : Пляяди, 2002. – № 3. – 34 с.
2. Бібік Н. М. Формування предметних компетентностей в учнів початкової школи : монографія / Н. М. Бібік, М. С. Вашуленко, В. О. Мартиненко. – К. : Педагогічна думка, 2014. – 346 с.
3. Інтерактивне навчання в сучасному освітньому процесі [Електронний ресурс] / М. Раковська. – Режим доступу : <http://www.pdaa.edu.ua/nr/pdf3/26.pdf>.
4. Клустер Д. Що таке критичне мислення? / Д. Клустер // Перемена. – 2001. – № 4. – 107 с.
5. Корінько Л. М. Роль критичного мислення у формуванні учнівських компетенцій / Л. М. Корінько. – Х. : ВГ «Основа», 2010. – 95 с.
6. Новікова Т. Розвивальне навчання та формування ключових компетентностей учнів / Т. Новікова // Початкова освіта. – 2008. – № 41.
7. Пометун О. І. Основи критичного мислення : метод. пос. для вчителів / О. І. Пометун, І. М. Сущенко. – Дніпро : ЛІРА, 2016. – 156 с.
8. Кроуфорд А. Технології розвитку критичного мислення / А. Кроуфорд, В. Саул. – К. : Пляяди, 2006. – 220 с.
9. Дмитренко К. А. Звичайні форми роботи – новий підхід. Розвиваємо ключові компетентності / К. А. Дмитренко, М. В. Коновалова, О. П. Семиволос, С. В. Бекетова. – Х. : Основа, 2017. – 120.

Дата надходження до редакції: 10.05.2018 р.